

Т. А. Латковська

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ТА ФІНАНСОВОЇ ОСВІТИ — ВИКЛИК СУЧАСНОСТІ

Світова фінансово-економічна криза 2008—2009 рр. та європейська боргова криза 2011—2012 рр. стали одними з найважливіших подій світу на початку ХХІ ст., вплинувши на розвиток всіх країн та зумовивши виникнення цілого кола проблем як в Україні, так і в інших країнах світу. Ці кризи продемонстрували, що фінансовий сектор у значній кількості країн світу є слабкою ланкою та каналом передачі кризових явищ між країнами та цілими регіонами.

Одним із драматичних наслідків світової фінансової кризи стало руйнування довіри людей до банківських та інших фінансових інститутів, а також до держави як справедливого регулятора, здатного захистити населення від деструктивних наслідків дерегуляції та лібералізації глобальних фінансових ринків. Досвід багатьох країн переконливо довів, що проблеми захисту прав споживачів фінансових послуг та довіри до фінансового сектора постають майже перед усіма країнами.

До криз такого масштабу можна було почути, що стабільність фінансової системи тримається на трьох складових — гарантування вкладів, ефективність пруденційного нагляду, ефективне врегулювання проблем банків [4, с. 23—47]. Після криз заговорили й про четверту складову — про фінансову грамотність та захист прав споживачів [6; 7]. Проблема фінансової грамотності та фінансової освіти стоїть сьогодні не тільки перед Україною, а й перед багатьма іншими країнами, в т.ч. розвиненими. Тож все більше уваги приділяється підвищенню рівня фінансової грамотності та фінансової освіти населення в останні роки.

Процес підвищення рівня фінансової грамотності населення розпочинався спочатку у формі окремих ініціатив організацій щодо надання допомоги громадянам у підвищенні фінансової грамотності та інформуванні про ті чи інші фінансові продукти і послуги. З часом питання фінансової грамотності набуло характеру національного рівня. Сьогодні

необхідність прискорення процесу підвищення фінансової грамотності населення стає цілком закономірною, оскільки належний рівень освіченості сприяє поліпшенню рівня життя громадян, а також розвитку економіки та суспільного добробуту.

Нині в Україні офіційного поняття фінансової грамотності немає. По-різному тлумачать значення цього терміна і науковці, вважаючи, що фінансова грамотність охоплює розуміння економічних чинників і механізмів впливу економічних умов та обставин на процес прийняття відповідних рішень, або, застосовуючи даний термін лише до базових навичок управління фінансовими ресурсами, зокрема формування бюджету, заощаджень, інвестицій і користування послугами зі страхування [10]. Незважаючи на різне трактування, вказане поняття припускає спроможність особи отримувати знання і розвивати навички, необхідні для прийняття правильного рішення з розумінням його можливих фінансових наслідків. Не можна і ототожнювати поняття фінансової грамотності з поняттям фінансової освіти, оскільки фінансова грамотність є ширшим поняттям, що охоплює як розуміння, так і поведінку, яка включає відчуття власного потенціалу, спроможність використовувати знання для прийняття раціональних рішень з метою поліпшення поточного та майбутнього фінансового стану особи. Фінансову освіту розглядають як процес поліпшення громадянами своїх знань та розуміння фінансових понять, послуг та продуктів.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка об'єднує 34 країни-члени, надаючи урядам цих країн рекомендації по вивченню, розробці та покращанню соціально-економічної політики, сьогодні ставить за мету посилювати економіку країн-членів, просувати ринкову економіку та представницьку демократію, розвивати вільні ринки, сприяти зростанню як розвинутих країн, так і тих, що розвиваються.

ОЕСР сформулювала визначення фінансової освіти, яке включає: 1) базові навички розрахунків, у тому числі спроможність визначити рівень інвестиційного доходу, відсоткову ставку за борговими зобов'язаннями; 2) розуміння переваг і ризиків, пов'язаних із певними фінансовими рішеннями, в тому числі щодо витрат, запозичень, дотримання співвідношення між власними засобами і запозиченнями та інвестиціями; 3) розуміння базових фінансових понять, зокрема співвідношення ризику й дохідності інвестицій, основних характеристик різних типів інвестицій і фінансових продуктів, переваг диверсифікації ризику, вартості коштів у часі; 4) спроможність отримувати доступ до джерел інформації (консультативних послуг), формулювати запитання і розуміти зміст професійних консультацій.

Останнім часом фінансова система постійно пропонує перелік нових складних фінансових продуктів і послуг (у тому числі боргових продуктів, інвестиційних інструментів тощо), використання яких потребує знань як у сфері фінансової математики, так і у сфері фінансів, а також

законодавства в цілому. Нові продукти і послуги пов'язані з новими ризиками, у тому числі тими, які споживачі не можуть ідентифікувати без спеціальних знань. На жаль, приватні особи — споживачі фінансових послуг переважно не підготовлені до прийняття рішень підвищеної складності, які ставить перед ними фінансова система. Це пояснюється відсутністю у громадян відповідних знань, вміння приймати правильні рішення щодо використання фінансових продуктів і послуг. Унаслідок на тлі агресивної пропозиції та реклами таких продуктів і послуг із боку комерційних структур у суспільстві відбувається накопичення значних ризиків, здатних перерости у проблеми національного масштабу.

Отже, актуальність підвищення рівня фінансової грамотності та фінансової освіти з кожним роком стає все більш очевидною. Сфера фінансових послуг потребує удосконалення, тому зрозумілим є і становлення законодавчої бази в цій сфері. Адже в пам'яті багатьох громадян шахрайські фінансові піраміди на всіх рівнях фінансового ринку.

Поняття фінансової грамотності Всесвітній банк розглядає як здатність людини приймати обґрунтовані рішення з використання і управління своїми грошима. Міжнародне співтовариство все частіше додає до цього формулювання і уміння приймати ефективні фінансові рішення з короткостроковою і довгостроковою перспективою. Ще більше розгорнуте визначення дає міністерство фінансів Великобританії. З точки зору даного міністерства, фінансова грамотність включає уміння жити згідно з поточним рівнем доходів, вести облік засобів і планувати, у тому числі, свої пенсійні заощадження, грамотно використовувати фінансові інструменти, а також орієнтуватися в поточних фінансових подіях. Інші визначення при загальному різноманітті формулювань охоплюють різні аспекти, починаючи від управління особистим бюджетом, планування пенсійних заощаджень і інших важливих цілей в житті до розуміння таких інструментів як страхування життя, ризиків приватних інвестицій на фінансових ринках, знання прав споживачів фінансових продуктів. Визначають фінансову грамотність як важливий елемент знань, який необхідний для прийняття рішень.

Отже, фінансову грамотність слід розглядати як сукупність теоретичних знань, а також здатність населення використовувати свої знання на практиці. Це сукупність знань про фінансові ринки, особливості їх функціонування і регулювання, професійних учасників і пропоновані ними фінансові інструменти, продукти і послуги, уміння їх використовувати з повним усвідомленням наслідків своїх дій і готовністю перейти на себе себе відповідальність за прийняті рішення.

Саме фінансова грамотність дає споживачеві змогу користуватись плодами фінансових рішень, а належний захист прав таких споживачів гарантує довіру до фінансових установ. На необхідності підвищення фінансової грамотності населення та реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг наголошується і в законодавчих актах. У деяких країнах діють спеціальні закони щодо фінан-

сово-економічної грамотності та освіти, зокрема в США та Великобританії. У більшості країн відповідальними за розроблення та реалізацію стратегій є державні установи (центральні банки) і програми підвищення фінансової грамотності реалізуються за рахунок коштів держави та державних і громадських органів.

Складовими фінансової грамотності є фінансове право, фінансова інформація та фінансова математика. Сюди включається і грошова грамотність, і бюджетна грамотність, і цінова грамотність.

Стосовно однієї зі складових фінансової грамотності, а саме — фінансового права, то сьогодні не потрібно доводити те, що фінансове право отримало інтенсивний розвиток [3]. Однак не можна не помітити, що зі стрімким розвитком виникло багато складних питань, які потребують дослідження та відповідного вирішення, серед яких особливої уваги заслуговує і понятійно-категоріальний апарат фінансового права.

Відомо, що в основі будь-якої системи наукового усвідомлення та пізнання закономірностей розвитку правових відносин знаходиться певний понятійно-категоріальний апарат, який визначається специфікою об'єкта дослідження тієї або іншої науки [1]. Не є виключенням і наука фінансового права. Виявлення основних елементів категоріального апарату науки фінансового права дозволяє розкрити логіку її розвитку, закономірного перетворення її понять, що знаходяться у певному зв'язку між собою та являють собою систему, утворену на основі єдності історичного та логічного. Наука фінансового права оперує притаманним їй колом понять, маючи особливі категорії, яким як найбільш загальним фундаментальним поняттям належить вагоме значення у понятійному апараті.

У зв'язку з тим, що поняття фінансового права — це перш за все правові поняття, тобто терміни єдині для юридичної науки, термінології закону та юридичної мови практичної юриспруденції, до цих понять, як і до будь-якої науково-юридичної термінології, пред'являються особливі вимоги. І перш за все це пов'язане з тим, що юридичні поняття залучаються до правозастосовної практики, яка безпосередньо пов'язана із дотриманням конституційних прав та свобод громадян України.

Взагалі, сьогодні питання правового регулювання фінансових відносин виступають найбільш актуальними у сучасній юридичній науці. Зміни та реформи, які відбуваються в Україні, викликають необхідність у правовому упорядкуванні багатьох питань, що мають вплив на вирішення конкретних завдань, серед яких питання фінансової грамотності та фінансової освіти займають вагоме місце. Крім того, основне фінансове забезпечення стратегічних цілей розвитку нашої країни забезпечують засоби фінансової системи, при цьому вирішальну роль відіграє державний бюджет, який впливає на рівень інфляції, валютний курс та інші показники економічного розвитку країни.

Для розробки та вдосконалення фінансового законодавства дає базу фінансово-правова наука, яка є невід'ємною складовою системи юридич-

них наук, які, у свою чергу, входять до системи суспільствознавчих наук, що вивчають різноманітні явища суспільного життя [9]. Наука фінансового права, як і інша юридична наука, покликана досліджувати тенденції норм фінансового законодавства та його інститутів. Водночас важливим підґрунтям самопізнання будь-якої науки є дослідження її категорій і понять, взаємозв'язок з іншими категоріями та поняттями.

Загальновідомо, що будь-яка наука формується з чогось та на основі чогось. Так, наука фінансового права формувалась на основі фінансової науки і поняття «фінанси», а згодом «фінансова діяльність держави», пізніше «фінансова діяльність держави та органів місцевого самоврядування», сьогодні «публічна фінансова діяльність» [5].

В наш час відбувається активний процес розширення українського законодавства, (а без науки цей процес був би неможливий), з'являються нові терміни, поняття, норми та пропозиції про виділення нових галузей законодавства, що не укладаються в рамки діючої правової системи. Однак так як право постійно розвивається, то дане питання є особливо актуальним сьогодні.

Сучасний світ неможливо уявити без фінансів. Вони забезпечують функціонування усіх сфер людського суспільства. Використання фінансової інформації, застосування фінансових знань є необхідним елементом будь-якого напрямку діяльності людини.

Важливо відмітити, що фінансова грамотність допомагає зрозуміти ключові фінансові поняття, допомагає використовувати необхідну інформацію для прийняття рішень про витрати і заощадження, робить можливим вибір відповідних фінансових інструментів, планувати бюджет, нагромаджувати кошти на майбутні цілі. Фінансово грамотні люди більшою мірою захищені від фінансових ризиків і непередбачуваних ситуацій. Вони відповідальніше ставляться до управління особистими фінансами, здатні підвищувати добробут за рахунок розподілу наявних грошових ресурсів і планування майбутніх витрат.

Від загального рівня фінансової грамотності населення країни багато в чому залежить її економічний розвиток. Низький рівень таких знань призводить до негативних наслідків не лише для споживачів фінансових послуг, але і для держави, приватного сектора і суспільства в цілому. Тому розробка і впровадження програм по підвищенню фінансової грамотності населення — важливий напрям державної політики у багатьох розвинених країнах, наприклад в США, Великобританії і Австралії. Високий рівень обізнаності громадян у сфері фінансів сприяє соціальній і економічній стабільності в країні. Зростання фінансової грамотності призводить до зниження ризиків зайвої особистої заборгованості громадян по споживчих кредитах, скороченні ризиків шахрайства з боку недобросовісних учасників ринку і т. д.

За висновком Організації економічного співробітництва та розвитку посилення уваги до захисту прав споживачів фінансових послуг у всьому світі пояснюється особливостями сучасних фінансових продуктів та

послуг, які передбачають можливість істотного перекладення ризиків, що виникають, саме на споживачів. Нездатність споживачів належним чином зрозуміти та оцінити ризики на фоні недостатнього правового регулювання та агресивних методів просування фінансових послуг, які до того ж можуть супроводжуватися зловживаннями, шахрайством та іншими неправомірними діями з боку надавачів послуг, створюють загрозу для економічної безпеки населення та підривають його довіру до фінансових ринків, що має негативний вплив на рівень добробуту громадян та стримує економічний розвиток [8].

Фінансово грамотного споживача набагато складніше примусити до необдуманих дій. Необхідність оволодіння фінансовими знаннями обумовлена також потребою врахування досвіду світової фінансової кризи та її прояву в національній економіці з метою запровадження дієвих механізмів захисту від наслідків такої кризи.

Належний захист прав споживачів фінансових послуг повинен сприяти усвідомленню такими споживачами всіх умов надання фінансових послуг, рішення про отримання яких вони приймають, а також зниженню ризиків діяльності фінансових установ, поведінка яких на ринку є виваженою та економічно обґрунтованою. Розпорядженням Кабінету Міністрів України схвалена Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів, в якій зазначено, що проблема, визначена розпорядженням, потребує негайного розв'язання. Адже становлення ринкової економіки в Україні зумовило перехід до нової моделі провадження підприємницької діяльності. З розвитком підприємництва держава пов'язує надію на швидкі позитивні структурні зміни в економіці, подолання економічної кризи та створення умов для успішного проведення ринкових реформ [2].

В Концепції довгострокового соціально-економічного розвитку Російської Федерації на період до 2020 року підвищення фінансової грамотності теж позначене в якості одного з основних напрямів формування інвестиційного ресурсу. У Стратегії розвитку фінансового ринку Російської Федерації на період до 2020 року воно розглядається в якості важливого чинника розвитку фінансового ринку в Росії.

Можна впевнено зазначити, що удосконалення системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг позитивно вплине на загальну економічну ситуацію у державі, оскільки відновлення довіри до фінансових установ сприятиме залученню до фінансового сектора заощаджень населення, а належне використання його можливостей для задоволення соціальних потреб громадян (насамперед шляхом застосування механізмів страхової медицини та недержавного пенсійного забезпечення) — зменшенню навантаження на державні фінанси, що дасть можливість спрямовувати вивільнені ресурси на виконання завдань економічного розвитку.

Недостатнє володіння основами фінансових знань і загальною інформацією громадян про свої права та обов'язки викликає недовіру до

фінансових установ, небажання використовувати їх як інструмент забезпечення збереження заощаджень та підвищення рівня добробуту. Однак нерідко і конфлікти, що виникають між споживачами та надавачами фінансових послуг, вимагають впровадження сучасних механізмів їх вирішення, так як наявні механізми є неефективними.

Баланс прав та обов'язків фінансових установ і споживачів фінансових послуг постійно порушується внаслідок законодавчих ініціатив, які посилюють позиції однієї сторони за рахунок іншої, практики реалізації фінансових послуг, що формується без урахування необхідності поважати інших учасників ринків, дотримання їх прав та інтересів. Зазначене призводить до упередженого ставлення споживачів фінансових послуг до фінансових установ, небажання населення користуватися фінансовими послугами без крайньої потреби та підриває довіру до фінансового сектора держави в цілому.

Серед першочергових завдань, з метою підвищення фінансової грамотності громадян та обізнаності споживачів фінансових послуг у достовірній інформації на ринках таких послуг, необхідно по-перше, підвищити рівень впевненості громадян щодо захищеності їх інтересів та прав як споживачів фінансових послуг; по-друге, забезпечити необхідний нормативно-правовий захист прав споживачів фінансових послуг; по-третє, усунути прояви недобросовісної поведінки на ринках фінансових послуг щодо споживачів — фізичних осіб; по-четверте, розробити механізм захисту споживачів від ризиків, пов'язаних з отриманням фінансових послуг; по-п'яте, розробити ефективний та доступний механізм врегулювання спорів між надавачами та споживачами фінансових послуг. У наш непростий час, що супроводжується жорсткою конкуренцією, необхідно не лише знати про фінансову грамотність, але й уміти нею користуватися.

Підвищення рівня фінансової грамотності населення України потребує не лише зусиль із боку учасників фінансового ринку, а й проведення послідовної державної політики у цій сфері. Це дасть змогу забезпечити комплексний підхід до формування фінансової грамотності громадян та підвищити ефективність заходів, спрямованих на вирішення цієї проблеми. Необхідна лише координація зусиль органів державної влади, місцевого самоврядування, освітніх установ, громадських та приватних організацій, які займаються впровадженням різних ініціатив у сфері фінансової освіти. Вважаємо, реалізація в Україні загальнодержавних заходів із підвищення фінансової грамотності населення з урахуванням принципів ОЕСР допоможе створити сприятливі умови для зміцнення довіри населення до банківського сектору, збільшення припливу коштів громадян у фінансово-кредитні установи, кращому розумінню того, як діють ті чи інші фінансові інструменти.

Таким чином, підсумовуючи зазначене вище, можна зробити такі висновки. Сьогодні коли у світі виникають ризики фінансово-економічної кризи, соціально значущою стає суспільна потреба у системному захисті

фінансових прав та законних інтересів широких верств населення, у створенні умов для підвищення фінансової грамотності та фінансової освіти, у створенні механізмів досудового вирішення конфліктів між споживачами фінансових послуг та фінансовими інститутами.

Ситуація, яка склалася у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні, вимагає комплексного підходу в контексті загального реформування фінансового сектора країни, зокрема шляхом: 1) усвідомлення владою і державними регуляторами важливості поступового вирішення існуючих гострих проблем у фінансовій сфері України — таких, як: а) розробка конкретних механізмів та шляхів для поступового вирішення проблеми повернення знецінених вкладів громадян України в Ощадбанку СРСР, що сприятиме зниженню напруженості в суспільстві, посиленню фінансової довіри між усіма учасниками фінансових ринків та ефективності реформ; б) створення системи гарантування вкладів фізичних осіб небанківських фінансових установ, перегляд законодавства щодо кредитних спілок; в) визнання виконавчого напису нотаріуса при зверненні стягнення на предмет іпотеки таким, що суперечить основним вимогам Конституції України (ст. ст. 30, 41, 47, 48) та нормам європейського законодавства; г) тимчасова заборона колекторської діяльності щодо фізичних осіб з метою законодавчого врегулювання цього виду фінансових послуг; д) запровадження відповідальності за порушення норм щодо споживчого кредитування та валютного законодавства у кредитних правовідносинах, в тому числі відповідальності за використання іноземної валюти, як засобу виконання грошового зобов'язання для фізичних осіб, змінювання банками в односторонньому порядку умов договору або розірвання кредитного договору, стягування додаткових комісій за видачу кредиту; е) зниження розміру відсоткової ставки по кредитах до прийнятного рівня із урахуванням фінансового стану конкретного позичальника; 2) забезпечення належного балансу між пріоритетом державного захисту прав споживачів фінансових послуг та пріоритетом розвитку прозорих, стабільних і прибуткових фінансових інститутів, формування соціально відповідального фінансового сектора в країні та реалізації принципу свободи підприємницької діяльності у фінансовій сфері; 3) прийняття відповідних нормативно-правових актів, направлених на створення системи захисту прав споживачів фінансових послуг, у відповідності до міжнародних вимог та рекомендацій.

Л і т е р а т у р а

1. Васильев А. М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки категорий теории права / А. М. Васильев. — М.: Юрид. лит., 1976. — 264 с.
2. Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 черв. 2013 р. № 777-р.
3. Нечай А. Фінансове право і політика: виклик сучасності / А. Нечай // Право України. — 2013. — № 1–2. — С. 15–20.

4. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / *Джозеф Синки*. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. — 1018 с.
5. Ніщимна С. Принципи публічної фінансової діяльності в Україні: монографія / *С. Ніщимна*. — Чернігів: ЧДІЕУ, 213. — 376 с.
6. Роберт Бонд. Освічений споживач — найкращий клієнт банку / *Роберт Бонд* // Вісник НБУ. — 2012. — № 2. — С. 16–17.
7. Смовженко Т. Впровадження фінансової грамотності в Україні: сучасний стан і перспективи / *Т. Смовженко, А. Кузнєцова* // Вісник НБУ. — 2013. — № 9. — С. 8–21.
8. Стратегія реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 жовт. 2012 р. № 867-р.
9. Фінансове право України / за заг. ред. Т. А. Латковської, С. В. Пархоменко-Цироци-янц. — О.: Фенікс, 2012. — 190 с.
10. Фінансова грамотність та захист прав споживачів у Польщі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://finrep.kiev.ua/download/finlit_poland_sep2012_ua.pdf.

А н о т а ц і я

Латковська Т. А. Підвищення рівня фінансової грамотності та фінансової освіти — виклик сучасності. — Стаття.

У статті розглядаються питання фінансової грамотності та фінансової освіти, які на сьогоднішній день є актуальними та необхідними. Доводиться, що недостатнє володіння основами фінансових знань і загальною інформацією громадян про свої права та обов'язки викликає недовіру до фінансових установ, небажання використовувати їх як інструмент забезпечення збереження заощаджень та підвищення рівня добробуту. Робиться висновок про потребу системного захисту фінансових прав та законних інтересів широких верств населення, створення умов для підвищення фінансової грамотності та фінансової освіти, створення механізмів досудового вирішення конфліктів між споживачами фінансових послуг та фінансовими інститутами.

Ключові слова: фінансова грамотність, фінансова освіта, фінансове право, фінанси, фінансова система, захист прав споживачів.

А н н о т а ц и я

Латковская Т. А. Повышение уровня финансовой грамотности и финансового образования — вызов современности. — Статья.

В статье рассматриваются вопросы финансовой грамотности и финансового образования, являющиеся на сегодняшний день актуальными и необходимыми. Доказывается, что недостаточное обладание основами финансовых знаний и общей информацией граждан о своих правах и обязанностях вызывает недоверие к финансовым учреждениям, нежелание использовать их как инструмент обеспечения сохранения сбережений и повышения уровня благосостояния. Делается вывод о потребности системной защиты финансовых прав и законных интересов широких слоев населения, создания условий для повышения финансовой грамотности и финансового образования, создания механизмов досудебного решения конфликтов между потребителями финансовых услуг и финансовыми институтами.

Ключевые слова: финансовая грамотность, финансовое образование, финансовое право, финансы, финансовая система, защита прав потребителей.

S u m m a r y

***Latkovska T.* An increase of level of financial literacy and financial education is a call of contemporaneity. — Article.**

The questions of financial literacy and financial education, being to date actual and necessary, are examined in the article. Proved, that the insufficient possessing bases of financial knowledge and general information of citizens about the rights and duties is caused mistrust to financial institutions, unwillingness to use them as an instrument of providing of maintenance of economies and increase of level of welfare. Drawn conclusion about the necessity of system protection of financial rights and legal interests of wide layers of population, in conditioning for the increase of financial literacy and financial education, in creation of mechanisms of pre-trial decision of conflicts between the consumers of financial services and financial institutes.

Keywords: financial literacy, financial education, financial right, finances, financial system, protection of consumers.